

Totalitarni režimi u Hrvatskoj u 20. stoljeću

Ban, Vjekoslav

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University North / Sveučilište Sjever**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:122:431905>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

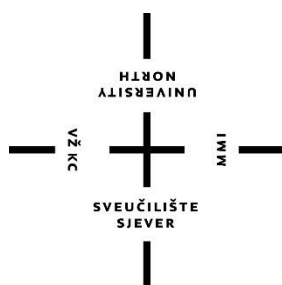
Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repository / Repozitorij:

[University North Digital Repository](#)

Sveučilište Sjever

Završni rad br.

Totalitarni režimi u Hrvatskoj u 20. stoljeću

Student

Vjekoslav Ban, 0027/2012.

Mentorica

doc. dr. sc. Magdalena Najbar-Agičić

Koprivnica, prosinac 2015. godine

Sveučilište Sjever

Odjel za novinarstvo

Završni rad br.

Totalitarni režimi u Hrvatskoj u 20. stoljeću

Student

Vjekoslav Ban, 0027/2012.

Mentorica

doc. dr. sc. Magdalena Najbar-Agičić

Koprivnica, prosinac 2015. godine

Predgovor

Totalitarizam kao vrsta političkog poretka i danas plijeni pozornost na svjetskoj političkoj sceni i predmet je mnogih debata i diskusija. Danas u svijetu gotovo da više nema totalitarnih režima te bi se moglo diskutirati o režimima u Kini i na Kubi, ali nijedan od njih se ne može mjeriti sa rasponom i snagom totalitarnih režima (njemačkog nacizma, talijanskog fašizma i ruskog komunizma) koji su vladali u 20. stoljeću. Izuzetak je jedino Sjeverna Koreja u kojoj je još uvijek prisutan oblik vlasti koji u potpunosti odgovara obilježjima totalitarnog režima.

U Hrvatskoj se i danas često čuju rasprave o prirodi tih režima i o njihovoj ulozi u povijesti, stoga smatram da je neophodno proučiti položaj Hrvatske koja je bila suočena s takvim režimima i ukazati na to da su igrali važnu ulogu u nastanku hrvatske politike i države kakvu danas poznajemo.

Sažetak

U ovom radu govori se o prisutnosti elemenata totalitarnih režima u Hrvatskoj u 20. stoljeću, tj. u razdoblju Drugog svjetskog rata i nakon njega. Kroz spomenuta razdoblja nastoji se promotriti obilježja totalitarizma u državnim sustavima u kojima se Hrvatska našla, te proći kroz neke od najvažnijih značajki totalitarnog režima i na temelju njih zaključiti jesu li i u kojoj mjeri ti režimi bili totalitarni.

U uvodu je objašnjena važnost istraživanja prirode totalitarnih režima u Hrvatskoj, zbog toga jer rasprave o njima i danas igraju bitnu ulogu u javnom i političkom životu građana. Navode se definicije totalitarizma, iz svjetskih i domaćih izvora i obrađuju osnovna obilježja totalitarizma koja će se dalje koristiti u radu.

Glavni dio se sastoji od analize dvaju režima: prvi je onaj koji su uspostavili ustaše i koji je vladao u NDH tijekom Drugog svjetskog rata i drugi koji je bio predvođen Titovom KPJ i partizanima nakon rata (pri čemu je fokus postavljen na razdoblje neposredno nakon Drugoga svjetskog rata). Najprije je prikazan povijesni pregled nastanka i djelovanja tih režima, a zatim slijedi preispitivanje stupnja njihova totalitarizma kroz odabrana obilježja.

U zaključku su iznesene najvažnije odrednice oba režima, čijom analizom se može potvrditi da je Hrvatska u 20. stoljeću uistinu bila suočena s dva totalitarizma, te važnost spoznaje tih totalitarizama zbog njihovog utjecaja na današnju politiku.

Ključne riječi: *totalitarni režim, Hrvatska, 20. stoljeće, ustaše, NDH, Ante Pavelić, partizani, KPJ, Tito*

Sadržaj

1.	Uvod.....	1
2.	Ustaški pokret i Nezavisna država Hrvatska (NDH)	4
2.1.	Totalitarizam u NDH.....	6
2.1.1.	Ideologija i propaganda.....	6
2.1.2.	Kult ličnosti vođe.....	6
2.1.3.	Objektivni neprijatelj	7
2.1.4.	Policajska država i teror.....	8
2.1.5.	Položaj novinstva	8
3.	Jugoslavenski socijalistički sustav	10
3.1.	Totalitarizam u FNRJ (do 1952. godine)	11
3.1.1.	Ideologija i propaganda.....	11
3.1.2.	Kult ličnosti vođe.....	13
3.1.3.	Objektivni neprijatelj	14
3.1.4.	Policajska država i teror.....	16
3.1.5.	Položaj novinstva	16
4.	Zaključak.....	18
5.	Literatura.....	20

1. Uvod

Određivanje i pojašnjenje pojma totalitarizma je od iznimne važnosti, ako se želi gledati na određeno razdoblje hrvatske povijesti, zato jer se Hrvatska kroz 20. stoljeće susrela s totalitarnim režimima koji su vladali u Europi tijekom i nakon Drugog svjetskog rata. Pokušat ću prikazati odgovaraju li i u kojoj mjeri *domaće* inačice nedemokratskih ustaških i komunističkih režima definiciji totalitarizma tj. radilo li se o totalitarnim režimima. Navest ću sličnosti tih režima tj. obilježja koja ih povezuju s totalitarnim režimima 20. stoljeća, ali ću i upozoriti na neke različitosti. Pitanje totalitarnih režima u Hrvatskoj i danas igra veliku ulogu u javnom životu. Primjer toga je Dan spomena na žrtve totalitarizma koji se u našoj državi obilježava 23. kolovoza, a koji i danas diže prašinu među vodećim strankama o tome kojeg datuma bi se taj dan trebao obilježavati i na temelju kojih povijesnih događaja. Još jedan primjer je polemika oko ustaškog pozdrava: *Za dom spremni*. Naime, neki smatraju da bi taj pozdrav smio biti i danas u upotrebi zbog njegovog podrijetla kao starog hrvatskog pozdrava. Drugi ga pak kritiziraju, povezujući ga s ustaškom organizacijom kojoj je taj pozdrav bio jedna od glavnih krilatica. Takva i slična pitanja su još uvijek prisutna u hrvatskoj javnosti, a da bi se o njima moglo pravovaljano govoriti potrebno je najprije definirati totalitarizam, te prepoznati njegova osnovna obilježja.

Bavit ću se dakle razdobljem Drugoga svjetskog rata i poslijeratnim socijalističkim razdobljem u Hrvatskoj, do kraja 1952. godine, tj. Šestog kongresa KPJ. Detaljnije ću definirati pojam totalitarizma i navesti njegova najvažnija obilježja, te se dalje kroz rad orijentirati prema tim obilježjima. Razlog tome je što totalitarizam nije bio prisutan samo u vremenu i na zemljopisnim područjima u kojima ću ja o njemu govoriti, ali kad bi ulazio u cijelu problematiku, to bi prelazilo opseg ovog rada.

U leksikografskim radovima dostupne su kraće i opširnije definicije totalitarizma. Primjerice internetski Hrvatski leksikon vrlo kratko definira totalitarizam kao: „polit. sustav u kojemu je vlast u rukama male skupine ljudi koji djeluju bez ikakve demokr. kontrole. Danas se naziv upotrebljava za sustave u kojima se ne poštuju sloboda misli, tiska i udruživanja, kada ne djeluje pravna država. U takvim sustavima svi oblici javnoga života su pod nadzorom su države.“¹

Sličnu definiciju nudi Hrvatski jezični portal, a glasi: „pol. sustav ili doktrina totalitarne države, način vladavine u kojoj država pod vlašću jedne stranke ili osobne diktatorske vlasti kontrolira i nastoji usmjeravati kompletan javni i kulturni život, s drastičnim ograničenjima osobnih i građanskih sloboda i prava, često uz primjenu političkog terora.“²

Od stranih izvora, enciklopedija Britannica totalitarizam opisuje kao: oblik vlasti koji teoretski ne dozvoljava nikakav oblik individualne slobode i nastoji podrediti sve aspekte života pojedinca na autoritet vlasti. Talijanski diktator Benito Mussolini je skovao termin *totalitario* u ranim 1920-im godinama kako bi dočarao novu fašističku državu Italije, koju je dodatno opisao s rečenicom: *Svi u državi, nitko izvan države, nitko protiv države*. Do početka

¹ <http://www.hrleksikon.info/definicija/totalitarizam.html>, pristupljeno 26. 09. 2015.

² <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>, pristupljeno 26. 09. 2015.

Drugog svjetskog rata, *totalitarni* je postao sinonim za apsolutnu i opresivnu jednostranačku vladu.³

Vrlo iscrpno definicija totalitarizma razrađena je u Hrvatskoj enciklopediji leksikografskog zavoda *Miroslav Krleža*. Prema toj definiciji, korijen riječi totalitarizma dolazi još iz kasnolatinskog jezika. Tad je to bila riječ *totalis* koja je značila posvemašnji ili sav. Riječ totalitarizam kakvu danas znamo i koristimo dolazi od francuske riječi *totalitarisme*. Totalitarizam se definira kao oblik političke vladavine. On koristi teror kako bi u potpunosti ovladao svim aspektima društva kršeći pritom zakone i ne poštujući temeljne slobode svojih građana. Mnogi pogrešno poistovjećuju totalitarizam s ostalim oblicima vladavine poput diktature, tiranije ili autokratskog režima. U Hrvatskoj je upravo izašao i prijevod knjige Hannah Arendt *Izvori totalitarizma*, što svakako potvrđuje važnost rasprava o totalitarizmima. Prema Hanni Arendt glavna razlika između totalitarizma i ostalih režima je ta što totalitarizam ukida državu i na čelo postavlja jednu stranku koja manipulira čitavom masom dok ostali režimi zadržavaju državnu strukturu. U totalitarizmu također vlada kohezija između građana i vlasti, koja je dobro provedena kroz indoktrinaciju i propagandu što stvara efekt poistovjećivanja mase s vladajućom strankom i time onemogućuje unutarnji razdor. Tiranije i diktature vladaju svojim podanicima protiv njihove volje, što može dovesti do ustanaka i pokušaja rušenja režima. Totalitarizam je sustav kojem odgovara neprestano kretanje, pa zbog toga ne dopušta statične faze države u kojima bi ona mogla stvoriti trajnije institucije, zakone i pravila. Temelji se na nekoliko specifičnih obilježja koja su uvijek prisutna. 1) *Ideologija i propaganda*. Ideologija predstavlja bit režima i ona je iznad svakog pojedinca, države i stranke. Staljin primjerice koristi Marxova mišljenja o besklasnom društvu što dovodi do masovnih ubijanja potomaka buržoazija i kapitalista. Koriste se nove tehnologije u komunikaciji (radio, televizija, novine) kako bi se bolje doprlo do masa i time se stvara jednoumlje gdje ljudi vide samo jednu političku opciju i jednu stranku koja prikazuje lažnu sliku boljeg svijeta. 2) *Kult ličnosti vođe*. Vođa u totalitarnom režimu predstavlja jedinstvo i homogenost. On ima legitimnu ovlast i nadležnost zato jer ga podupire čitav njegov narod. 3) *Objektivni neprijatelj*. U totalitarnim režimima uvijek postoji opasnost od unutarnjeg neprijatelja, pa su tako pripadnici različitih vjerskih, rasnih etničkih ili pripadnici drugih političkih grupacija neprijatelji države. To je bilo posebno izraženo u Hitlerovoj Njemačkoj gdje je bila razvijena teorija o superiornosti njemačke rase. 4) *Policijska država i teror*. U totalitarnom režimu policija ima puno veće ovlasti i svako policijsko nasilje je opravdano. Tajna policija širi teror zbog kojeg su nemogući ustanci i pobune.⁴ Vojska i policija su potpomognute od strane vlasti i često se koriste kako bi diktatori nasilnim putem eliminirali opoziciju i time se održali na vlasti.

Prvi konkretniji oblici takvih vladavina nastali su početkom 20. stoljeća u Rusiji, Njemačkoj i Italiji. Te države su već imale tešku unutarnju ekonomsku i gospodarsku situaciju, te im je narod bio nezadovoljan stanjem u državi. Takvo stanje ostavlja plodno tlo za nastanak totalitarnog režima.

³ <http://www.britannica.com/topic/totalitarianism>, pristupljeno 26. 09. 2015.

⁴ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61903>, pristupljeno 25. 09. 2015.

Claude Lefort u članku „Pojam totalitarizma“ uspoređuje komunizam i fašizam pa kaže: „Komunizam se poziva na opće vrijednosti; on odbacuje zapadnu demokraciju samo zato što se ona čini formalnom; njegov je prvi cilj osigurati opće dobro podruštvljenjem sredstava za proizvodnju, a njegov je posljednji cilj širenje vlastitog modela na razini čovječanstva. Nasilje se zahtijeva kao protu-nasilje nametnuto vladavinom buržoazije. Fašizam zauzvrat pretjerano slavi nacionalističke strasti, pretendira na to da ispunjava posebnu sudbinu jednog naroda. U svojoj ekstremnoj verziji, nacizmu, njemačkom narodu pripisuje apsolutnu nadmoć i toj slici pridružuje sliku o čistoj rasi pozvanoj da sebi podredi niže rase ili da ih eliminira: antisemitizam je u srcu njegove ideologije. Nasilje je tu priznato kao očitovanje života.“⁵

Još jedno od obilježja koje smatram iznimno važnim je položaj novinarske profesije u Hrvatskoj kroz spomenuta razdoblja. Kao što je već spomenuto mediji su općenito igrali veliku ulogu u održavanju podređenosti masa jer su bili u potpunoj kontroli vladajuće strukture. U većini slučajeva je vladala državna cenzura i bilo je ograničeno slobodno izražavanje. Zbog toga ću se kroz rad osvrnuti i na politiku prema novinstvu, koje je iako uvelike kontrolirano od države ostavljalo određeni utjecaj u tadašnjem društvu.

⁵ C. Leforte: Pojam totalitarizma, *Politička misao*, 2011., broj 3., str. 211, dostupno preko Hrčka 25.09.2015.

2. Ustaški pokret i Nezavisna država Hrvatska (NDH)

Za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i šestojanuarske diktature kralja Aleksandra bile su zabranjivane stranke s nacionalnim i vjerskim obilježjima. Takva vlast je gušila sve nacionalističke želje za slobodom i kao jedan od pokreta koji se želi tome oduprijeti bili su ustaše. Utemeljitelj i vođa ustaškog pokreta Ante Pavelić osnovao je 1930. emigrantsku organizaciju Ustaša ili hrvatska revolucionarna organizacija (UHRO). Ustaše su formalnim nastankom svoje organizacije smatrali napad na policijsku stanicu u ličkom selu Brušani izvršen od strane nekoliko hrvatskih emigranata i ustaških pristaša u jesen 1932. godine. Taj je događaj zapamćen kao Velebitski ustanak. U počecima ih je većina boravila u Italiji, Mađarskoj ili Austriji. Njihova načela su se temeljila na nacionalnoj isključivosti po kojoj bi o svim državnim i narodnim pitanjima trebali odlučivati samo Hrvati i raskidanju veza s drugim jugoslavenskim narodima (posebno se od početka žele okomiti na Srbe). Dvije godine kasnije ustaše i makedonski nacionalisti izvršili su atentat na jugoslavenskog kralja Aleksandra u Marseillesu, ali taj čin gledajući unaprijed nekoliko godina nije značajno pomogao u razvoju ustaške organizacije, zbog toga jer su nakon atentata bili često gonjeni i hapšeni po Italiji.⁶

U ožujku 1941. sastali su se Mussolini i Pavelić, te je Mussolini obećao Paveliću da će pomoći njegovim ustašama preuzeti vlast u Hrvatskoj u zamjenu za teritorij istočnojadranske obale.⁷ U to vrijeme sile Osovine su bile na vrhuncu moći i držale su u rukama većinu Europe. Vršio se sve veći pritisak na Jugoslaviju što je rezultiralo njezinim pristupanjem Trojnom paktu. To je prouzročilo demonstracije i proteste što je izazvalo nezadovoljstvo kod Nijemaca. Hitler je zbog toga konačno odlučio uništiti Jugoslaviju kao državu i 6. travnja ju je napao, a već 10. travnja Nijemci su ušli u Zagreb.⁸ Nijemci su kao svojeg kolaboranta imali na umu HSS, ali pošto ih je predsjednik HSS-a Vlatko Maček odbio, okrenuli su se ustašama, kojih su kao suradnike već nudili Talijani. Slavko Kvaternik, vođa ilegalnog ustaškog pokreta u domovini proglašava Nezavisnu državu Hrvatsku. Nekoliko dana kasnije Ante Pavelić je preuzeo vrhovnu vlast i postao poglavnik, što je značilo mjesto premijera i mjesto ministra vanjskih poslova.⁹ Neki od njegovih najvjernijih sljedbenika bili su Mladen Lorković, koji je uz Pavelića obnašao dužnost ministra vanjskih poslova, zamjenik predsjednika Osman Kulenović, ministar obrane Slavko Kvaternik, šef policijskih snaga Eugen Dido Kvaternik, voditelj Ustaške obrane i ustaški pukovnik Vjekoslav Maks Luburić i zapovjednik Crne Legije pukovnik Rafael Boban.¹⁰

⁶ I. Goldstein: *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003., str. 258

⁷ G. Miljan, I. Miškulin: *Povijest 4*, Profil, Zagreb, 2009., str. 148

⁸ I. Goldstein: *Hrvatska povijest*, str. 267

⁹ I. Perić: *Hrvatska u socijalističkoj Jugoslaviji*, Dom i svijet, Zagreb, 2006., str. 21

¹⁰ I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, Zagreb, EPH Liber, 2008., str. 214

Slika 1.1. Ulazak Nijemaca u Zagreb 10. travnja 1941. godine,
http://www.novolist.hr/var/novolist/storage/images/vijesti/hrvatska/smije-li-se-u-hrvatskoj-ulica-zvati-10.-travnja/3705710-2-cro-HR/Smije-li-se-u-Hrvatskoj-ulica-zvati-10.-travnja_ca_large.jpg, pristupljeno 21.09.2015.

Teritorijalno NDH je bila u posjedu čitave Bosne i Hercegovine, ali Italija je Rimskim ugovorom o razgraničenju između Italije i NDH dobila gotovo cijelu Dalmaciju, velike dijelove Hrvatskog primorja i dijelove Gorskog kotara. Italiji je prepuštena gotovo cijela hrvatska obala Jadrana, svi otoci osim Paga, Brača, Hvara i nekoliko manjih gradova i luka. Od važnijih lučkih gradova u NDH je ostao samo Dubrovnik.¹¹ Gubitak tako velikog dijela obale ipak nije bio dobro prihvaćen od velikog broja građana i to je bila jedna od prvih većih zamjerki na novu vlast.

Pošto su sile Osovine uvelike pomogle osnivanje NDH, one su je koristile kao satelitsku državu sa samo formalnim savezničkim odnosom. Iz tog razloga su odmah po njenom osnutku podijelile NDH u dvije zone tzv. demarkacijskom linijom. Ta linija je označavala područja kontrole NDH od strane vodećih sila Osovine u Europi. Sjeverni dio države je označavao zonu utjecaja Njemačke, a južni zonu utjecaja Italije. Te dvije sile su iskorištavale NDH za sirovine i financiranje vlastitih postrojbi, a pošto su gubile rat, potrebe su bile ogromne. To je teško pogađalo gospodarstvo NDH koje je velike izdatke morala davati svojim saveznicima. U narednim ratnim godinama od 1942. do 1945. NDH je počela ubrzano tonuti, jer je njezina budućnost ovisila o uspjehu sila Osovine u ratu. Dodatni problem su stvarali antifašistički pokreti koji su sve više jačali. Oni su ometali promet dobara unutar i izvan države što je pogađalo NDH. Njemačka joj više nije mogla priskakati u pomoć jer je i sama bila na rubu propasti.¹² Do konačnog sloma NDH došlo je 6. svibnja 1945. godine. Ivo

¹¹ I. Goldstein: *Hrvatska povijest*, str. 272

¹² G. Miljan, I. Miškulin: *Povijest 4*, str. 163

Perić je u jednoj rečenici najbolje opisao entitet te države: „Nazivajući se nezavisnom, Pavelićeva NDH nije to ni najmanje bila.“¹³

2.1. Totalitarizam u NDH

Za vrijeme NDH na ovim prostorima je vladao režim koji vrlo dobro odgovara definiciji totalitarizma. Ustaše su potpomognuti Nijemcima došli na vlast, te su odmah počeli i provoditi politiku po uzoru na Treći Reich.

2.1.1. Ideologija i propaganda

Pavelić je, formirajući novu vladu oko sebe okupio ustaške propagandiste koji su promicali ideje nacionalnog ekskluzivizma i opsega povijesnog hrvatskog teritorija. Također, kao jedno od osnovnih postulata ustaške ideologije navodi se revolucija i stvaranje nove Hrvatske i težnje za temeljitim promjenama. Ono što karakterizira ustašku ideju revolucije je korištenje svih dopustivih sredstava za ostvarenje cilja. Književnik Mile Budak i jedan od Pavelićevih ministara govori: *u našoj revoluciji ćemo mi gaziti do koljena u krvi*. Bilo je jasno kakvu vrstu revolucije su ustaše željeli provesti, a zbog toga je i bilo poznato da je slogan *ustaški postupiti* zapravo eufemizam za riječ *ubiti*. Riječi samog poglavnika su da: *moramo proći kroz oganj, krv i nasilje, prije no što se rodi nova Hrvatska*. Želi se zamijeniti stari hrvatski pozdrav poput *sluga pokoran* ili *ljubim ruke* tvrdnjama da ne odgovaraju ljudskom dostojanstvu i kao takve nisu u duhu hrvatskog jezika. Umjesto toga trebao bi se koristiti samo jedan pozdrav, a to je: *za dom spremni!* Mladen Lorković, jedan od najutjecajnijih tadašnjih ministara govori o potrebi revolucionarne promjene liberalno-demokratske države u autoritativnu narodnu državu, a kao razloge navodi povezivanje sa svjetskim revolucijama poput fašizma i nacional-socijalizma.¹⁴ Neki su smatrali da se na kulturnom planu trebaju odvijati kardinalne promjene, te da se treba uvesti nova književnost, koja ne bi *sputavala volju za životom i polet*. Cijelo vrijeme se želi istaknuti važnost hrvatstva i homogenost države. Podržavljenjem tiskara i zabranom svih dotadašnjih novina, list *Ustaša* postao je prvo glasilo u državi i to je uvelike pomoglo širenju ustaške propagande. Ustaštvo kao ideologija, navedenim se načelima u NDH uzdiglo toliko visoko u javnom životu, da je dobilo status koji se mogao uspoređivati sa ustavnim u drugim državama.¹⁵

2.1.2. Kult ličnosti vođe

Snažno se osjećala prisutnost kulta vođe, a Paveliću je ta uloga pristajala. Bio je strog i autoritaran. On je NDH učinio *državom vođe* što znači da je gospodario upravnom moći, bio je na najvišoj zakonodavnoj funkciji, bio je glava državnih i vojnih službi. Svi ministri bili su odgovorni samo njemu, a ostale političke stranke je ukinuo ili su djelovale u ilegali. Mnogi su se građani isprva osjećali sigurnije znajući da imaju osobu s takvim statusom na čelu i to mu je dodatno pomoglo u održavanju na vlasti. Ljudi su vjerovali da poglavnik brine kako za domovinu tako i za sve njih pojedinačno, te da ga zbog toga moraju bespogovorno slijediti u

¹³ I. Perić: *Hrvatska u socijalističkoj Jugoslaviji*, str. 26

¹⁴ I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 219

¹⁵ Isto, str. 219

svakoj odluci.¹⁶ Pavelić je također koristio sve moguće opcije kako bi zadržao vlast. Tako mu primjerice nije bilo strano uklanjanje političkih protivnika, a naređivao je i razrješenje svojih bliskih suradnika s dužnosti u vladi ukoliko bi se na bilo koji način njihova razmišljanja i postupci razlikovali s njegovim. Tako su uhićeni i u koncentracijski logor prebačeni tadašnji ministar unutarnjih poslova Mladen Lorković i ministar oružanih snaga Ante Vokić s nekoliko viših dužnosnika vodeće opozicijske stranke HSS-a. Njihov je cilj bio stvaranje nove vlade u NDH, predviđevši neizbježnu propast ustaškog režima nakon pada fašizma u Italiji 1943. godine.¹⁷

2.1.3. Objektivni neprijatelj

Propagandom su ustaše postizali veliki efekt u huškanju građana protiv drugih naroda, vjera i pokreta. Posebno su se loše odnosili prema srpskom stanovništvu, djelujući iz svojih nacionalističkih pobuda. Pod sloganom: *Srbe na vrbe!*, okrivljavali su ih za sve nemoralno i loše u društvu.¹⁸ Zbog toga su proganjanja, masovne deportacije i naposljetku ubijanja bila sve češća. Da bi mogli opravdati zločine koje su počinili i koje su planirali počinuti, uvjerali su stanovništvo da su Srbi, Židovi i Romi najveća opasnost za hrvatski narod i državu. Židovi su izgubili državljanstvo, bila im je oduzimana imovina i morali su nositi žute trake ili zvijezde kao obilježje. Slijedeći Hitlerovu rasističku politiku, činili su okrutne zločine protiv čovječnosti, provodeći genocid nad određenim rasnim i vjerskim zajednicama. Čak su ubijani Hrvati koji se nisu slagali s njihovom politikom, iako su doduše to pretežito bili komunisti i antifašisti. S vremenom se otvaraju sabirni i radni logori namijenjeni masovnom ubijanju, tzv. koncentracijski logori. Najveći i najozloglašeniiji među njima bio je Jasenovac s kompleksom starog zatvora u Staroj Gradiškoj. U njemu je život izgubilo između 80 i 100 tisuća ljudi, a većinom su to bili Srbi, zatim Židovi i Romi, te naposljetku Hrvati među kojima je bilo komunisti, domobrana, političkih neprijatelja i slično.¹⁹ 2015. godine, 22. travnja, obilježilo se 70 godina od proboja logoraša iz Jasenovca. Od preko 1000 logoraša, samo njih stotinjak je preživjelo proboj.²⁰

¹⁶ I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 222

¹⁷ I. Perić: *Hrvatska u socijalističkoj Jugoslaviji*, str. 25

¹⁸ I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 253

¹⁹ I. Goldstein: *Hrvatska povijest*, str. 279

²⁰ <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sjecanje-na-zrtve-jasenovca>, pristupljeno 28.09.2015.

Slika 1.2. Spomenik u Jasenovcu u znak sjećanja na sve žrtve koje su stradale u njemu,
http://www.hrt.hr/media/tt_news/jasenovac_06.jpg, pristupljeno 22. 09. 2015.

2.1.4. Policijska država i teror

Po uzoru na Njemačku i Italiju veliku ulogu u državnoj vlasti imala je vojska. Za policiju se u to vrijeme koristio naziv oružništvo. Ono je brinulo o održavanju javnog reda i mira i zaštite osobne i imovinske sigurnosti građana. Oružane postrojbe su se dijelile na redovnu vojsku koju su sačinjavali hrvatski domobranci i ustašku vojnici koja je bila vojno krilo ustaške organizacije i u kojoj su mogli sudjelovati jedino pripadnici ustaškog pokreta. Iako su se 1943. domobranstvo i ustaška vojnica spojili, ustaška vojnica je i dalje zadržala neovisnost i ostala je slobodna u svojem djelovanju. Svim oružanim snagama u NDH zapovijedao je Pavelić. Postojale su i posebne organizacije koje je Pavelić povjerio službi unutar Ravnateljstva za javni red i sigurnost i Ustaškoj obrani. Njihova zadaća je bila izravno ubijanje državnih neprijatelja, uglavnom Srba za čiji veliki broj unutar granica NDH ustaške vlasti nisu imale rješenje. Oni koji nisu bili ubijeni su ili protjerani u Srbiju ili prisiljavani da prijeđu na katoličanstvo. Na čelu tih službi bio je Eugen Dido Kvaternik koji je imao iznimnu samostalnost u djelovanju i koji je često bio nazivan ustaški Himmler.²¹ Posebna, elitna jedinica ustaške vojnice bila je Crna legija. Ona je bila pod zapovjedništvom Jure Francetića i kasnije pukovnika Rafaela Bobana, te je bila poznata po borbenosti i uspjesima u borbama protiv partizana i četnika.

2.1.5. Položaj novinstva

Kao što je već spomenuto, položaj novinstva i novinara u NDH drastično se promijenio jer je zavladao državna cenzura i ukinuta je sloboda pisanja. Dolaskom ustaša na vlast prestali su izlaziti raniji listovi, što je značilo početak novog načina pisanja, uglavnom kontroliranog od strane države.

²¹ I. Goldstein: *Hrvatska povijest*, str. 278

Prvi broj lista *Ustaša* izašao je još 1932. godine, a u njemu se spominje potreba za najradikalnijom borbom za Hrvatsku u kojoj je dozvoljen i terorizam: *nož, revolver, strojna puška i pakleni stroj, to su zvona, koja će navijestiti osvit zore i USKRSNUĆE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE*.²² U istom listu iz lipnja 1941. piše se o idejama sad već moćnog pokreta: “*U ustaškoj državi, koju su stvorili Poglavnik i njegove ustaše, mora se ustaški misliti, ustaški govoriti i što je najglavnije – ustaški raditi. Jednom riječi, čitav život u NDH mora biti ustaški.*”²³ Proglašenje Nezavisne države Hrvatske značilo je kraj hrvatskog građanskog novinstva. Nakon 10. travnja 1941. prestaju izlaziti do tada utjecajni listovi poput *Obzora, Hrvatskog dnevnika, Novosti, Večeri* i *Jutarnjeg lista*. Ravnatelj Hrvatske informativne službe (HIS-a) Ivo Bogdan preuzeo je štampu na zapovijed Glavnog ustaškog stana. HIS je bio zadužen za kontrolu svih medija u NDH. Otpušteni su svi nepodobni novinari, Židovi i zaposlenici ranije Jugoštampe, a svi novinari su morali biti članovi ustaške organizacije. Vladala je stroga cenzura, a velika količina knjiga stranih autora je izbačena iz knjižnica. Najvažniji list je postao *Hrvatski narod*. Bio je glasilo ustaškog pokreta, a uređivao ga je Mile Budak. Veličao je politiku NDH i Trećeg Reicha, stvarao je kult vođe i širio propagandu protiv Židova, Srba i komunista. Ostali važni listovi bili su *Nova Hrvatska, Poldan, Sarajevski novi list, Osječki Hrvatski list*, a od tjednika su se izdvajali *Spremnost* i *Nedjeljne viesti*.²⁴ Novinstvom je potpuno kontrolirala država i državni aparati su dobro obavljali svoj posao šireći ustaške ideje i svjetonazor među narodom.

²² I. Goldstein: *Hrvatska povijest*, str. 257

²³ Isto, str. 274

²⁴ B. Novak: *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str. 243, 264, 267

3. Jugoslavenski socijalistički sustav

Još tijekom ljeta 1941., zaoštavanjem borbi na jugoslavenskim prostorima, stranačko vodstvo KPJ (Komunistička partija Jugoslavije) na čelu s Titom osnovalo je Narodnooslobodilački pokret (NOP) u želji obnove Jugoslavije pod komunističkim vodstvom.²⁵ Krajem 1942. i na prijelazu u 1943., sile Osovine gube neke od ključnih bitaka na svjetskim bojištima, što uvelike pogoršava stanje u NDH. Dolazi do ekonomskog kolapsa što omogućuje razvoj otpora i jačanje novih pokreta. Slomom jugoslavenske države nestale su građanske političke stranke. KPJ bila je jedina politička formacija koja je imala organizirane redove na prostoru cijele Jugoslavije. Velik dio članova KPJ je bio pun revolucionarnog zanosa, raspoložen i gotovo fanatično voljan izvršavati zadatke svog vodstva. Njihov vođa bio je Josip Broz Tito (kasnije je proglašen maršalom). Oni su potajno skupljali oružje, organizirali tajne sastanke i osnivali gerilske (partizanske) odrede. Njihove zadaće su bile razne vrste sabotaža poput kidanja telefonskih linija i električnih vodova, miniranje pruga i slično.²⁶ Svojim neprestanim jačanjem i pobjedama nad ustaškim i njemačkim snagama, partizani su osjećali sve veću moć i želju za vlašću. Međutim, Kominternu (Komunistička internacionala) je upozoravala KPJ da se bore za narodno oslobođenje od neprijatelja, a ne u svrhu socijalističke revolucije. Za ciljeve narodnooslobodilačke borbe (NOB-a), na Centralnom komitetu KPH (Komunistička partija Hrvatske), 13. srpnja 1941. proglasilo se oslobođenje zemlje od tuđinske vlasti i dominacije i uspostava nove demokratske Jugoslavije slobodnih i ravnopravnih naroda, u kojoj će na bazi samoopredjeljenja biti izgrađena i slobodna Hrvatska. U rujnu iste godine formirale su se prve čete, nastao je jedinstveni simbol petokrake zvijezde i počinjao se pojavljivati poznati pozdrav *Smrt fašizmu – sloboda narodu*. U početku su partizanske jedinice doživjele nekoliko teških poraza, no usprkos tome, komunističke aktivnosti su bile sve češće, a partizanski pokret sve jači. Partizani su također koristili propagandne letke kako bi prisvojili nove ljude među svoje redove. Ustaše su nazivali pogrdnim imenima, etiketirali ih kao kapitaliste, a zbog parola poput: *proleterii svih zemalja, ujedinite se*, dobivali su brojnu podršku hrvatskog, a i srpskog stanovništva.²⁷

Paralelno s partizanskim, došlo je i do jačanja srpskog četničkog pokreta na čelu s Dražom Mihailovićem. Četnici su, predviđajući moguću pobjedu Saveznika u ratu, priželjkivali osnivanje nove Jugoslavije u kojoj bi Srbija bila vodeća država, nacionalno i vjerski čista od nesrpskih naroda i manjina, za razliku od partizana koji su se zalagali za državu s šest ravnopravnih federativnih republika i demokraciju, ali po komunističkom ustroju. Iako su i četnici i partizani u ustašama imali zajedničkog neprijatelja, bilo je i više nego očito njihovo rivalstvo i obje strane su htjele doći do vodeće pozicije kod kreiranja poslijeratne Jugoslavije. Zbog toga su i među njima bili česti okršaji i borbe. Ipak, na prostoru Hrvatske nisu nikad za vrijeme rata predstavljali snažniju vojnu silu.²⁸

²⁵ H. Matković: *Povijest Jugoslavije*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 1998., str. 254

²⁶ I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 279

²⁷ Isto, str. 287

²⁸ Isto, str. 292

U jesen 1942., potaknut brojnim pobjedama njegovih jedinica i daljnjim jačanjem partizanskog pokreta, Tito je osnovao Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ). AVNOJ je imao zadaću da okupi rodoljube i antifašiste iz svih društvenih slojeva sa svrhom oslobođenja od fašističkih okova i stvaranja zajednice koja će osigurati sigurnu budućnost svih naroda u Jugoslaviji. AVNOJ je bio jedan od prvih naznaka komunističke volje da se što prije dođe do vlasti. U vodstvu države u NDH je pak stanje bilo sve teže. 1943. je bila još jedna teška godina za njih. Ne samo da je država bila pogođena teškom ekonomskom i gospodarskom krizom, nego su Saveznici već evidentno preuzeli vodeću poziciju u ratu. Naredne ratne godine su donijele daljnje uspjehe Partiji naročito zbog teških, ali ipak za partizane povoljnijih bitaka na Neretvi i Sutjesci, te kapitulaciji Italije kroz koju su krajem 1943. napredovale savezničke snage. Za vrijeme rata osnovano je Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) kao predstavničko tijelo i najviši organ narodne vlasti. ZAVNOH je bio dokaz snage antifašističkog pokreta u samoj Hrvatskoj, a najutjecajnija osoba u ZAVNOH-u bio je čelnik hrvatskih komunista Andrija Hebrang. Odlukama ZAVNOH-a opet je utvrđeno federativno uređenje nove države Jugoslavije kojom se jamčila jednakost svih državljana, bez obzira na nacionalnu, vjersku ili političku pripadnost. Drugim zasjedanjem AVNOJ-a u Jajcu potkraj 1943. doneseno je nekoliko važnih odluka, a najvažnija je ona o stvaranju Demokratske Federativne Jugoslavije s Nacionalnim komitetom oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) kao privremenom vladom. Za predsjednika te vlade je izabran Tito, ali problem mu je predstavljala izbjeglička kraljevska vlada u Londonu koja je još uvijek imala pravo na teritorij nove države. No, sporazumom na Visu iz lipnja 1944., izbjeglička vlada predvođena banom Ivanom Šubašićem priznala je odluke drugog zasjedanja AVNOJ-a, a Tito je time dobio dugo željeno priznanje novonastale države od strane zapadnih Saveznika.²⁹

Što se granica tiče, 1945. su konačno uspostavljene granice nove Republike Hrvatske, premda je većina njih nastala mnogo ranije.³⁰ Ostale republike u Jugoslaviji bile su Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija, Slovenija, te autonomne pokrajine Vojvodina i Kosovo. Puni naziv nove države bio je Federativna Narodna Republika Jugoslavija.

3.1. Totalitarizam u FNRJ (do 1952. godine)

Jugoslavenski socijalistički sustav je potrajao mnogo dulje od ustaškog sustava u NDH i kroz svoje postojanje je prolazio kroz mnoge različite faze, što otežava definiranje cijelog razdoblja u smislu prisutnosti totalitarizma. Zbog toga u ovom se radu fokus postavlja samo na prve poslijeratne godine. Bitno je napomenuti da je i ovaj režim bio preuziman izvana, u ovom slučaju iz SSSR-a.

3.1.1. Ideologija i propaganda

Partizani su kroz 1944. godinu, znajući da je pobjeda da vidiku počeli intenzivnije razmišljati o poslijeratnoj Jugoslaviji. Međutim, revolucionarni naboj koji ih je vodio kroz najteže ratne

²⁹ I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 309

³⁰ I. Goldstein: *Hrvatska povijest*, str. 312

godine sada je gubio na snazi. Partizani su vjerovali u osnivanje federativne republike Jugoslavije, međutim ta se ideja pretvorila u formiranje centralističke države, s ustrojstvom jedne partije na čelu (komunističke) i jednim čovjekom s malom skupinom ljudi koji su odlučivali o svim važnim pitanjima u državi. Sukladno tome, partizani su se sve više distancirali od proklamiranih težnji prema državi baziranoj na demokratskim temeljima, a njihov stil vladanja počeo je sličiti diktaturi po uzoru na sovjetski komunistički model. Ono što su najčešće javno isticali i na što su se pozivali bili su sloboda i jednakost, no kako se rat primicao kraju, dolazilo je do promjena u partizanskim načelima. Počeli su prelaziti na prisilnu regrutaciju i mobilizaciju, što se u temeljima kosilo s načelom dobrovoljnosti koju su do tad zastupali. Također, počele su se provoditi rekvizicije dobara i to u selima koja su opskrbljivala partizane hranom koliko god su mogla. Kasnije, početkom vladavine 1945. i 1946., rekvizicije su se masovno provodile i seljacima je oduzimana stoka i žito, u tolikoj mjeri da nisu imali ni za vlastite potrebe.³¹ Takav način djelovanja se tipično pripisuje sovjetskom boljševizmu i staljinizmu.³² „Staljinizam je definiran kao posvemašnji radikalni boljševizam iz razdoblja građanskog rata, koji je sovjetsku političku kulturu prožeo borbenom gorljivošću, revolucionarnim voluntarizmom i elanom, spremnošću pribjegavanja nasilju, vladanju administrativnim naredbama, centraliziranom upravom, prijekim sudovanjem i ne baš malom dozom one komunističke nadutosti protiv koje je Lenjin u svoje vrijeme grmio.“³³ Iz definicije se jasno može iščitati da je Titova politika na samom nastanku nove Jugoslavije imala mnoge sličnosti s Staljinovom. Međutim, Tito je od samog početka nastojao biti neovisan od Moskve, a i na vlast je došao gotovo bez sovjetske pomoći, za razliku od većine ostalih europskih država u kojima je nakon rata osnovan komunistički režim. Nekoliko godina kasnije zbog tih razmirica je došlo i do međusobnog sukoba Tito – Staljin. Godina 1948. se pokazala prijelomnom u njihovom odnosu. Rezolucijom Informbiroa, sovjetska i ostale komunističke partije u Europi (bugarska, rumunjska, mađarska, poljska, čehoslovačka, talijanska i francuska) optužili su KPJ za neprijateljsku politiku prema SSSR-u, kapitalizam i zbližavanje s imperijalističkim zapadnim silama.³⁴ KPJ je sazivanjem petog kongresa stranke odbila optužbe iz Rezolucije i time je nastao otvoreni sovjetsko-jugoslavenski raskol. KPJ je iz sukoba izvukla zaključke da je sovjetska politika preagresivna i hegemonistička, te da kao takva udaljuje SSSR od socijalizma i pretvara državu u zemlju terora koja vodi birokraciji i imperijalizmu. Zbog toga je KPJ odlučila odbaciti sovjetski model vlasti kojeg je do tad slijedila i pronaći novi oblik izgradnje socijalističkog društva. Jedan od tih načina bilo je uvođenje radničkog samoupravljanja kojim su se tvornice predale upravljanju većinskoj radničkoj klasi.³⁵ U studenom 1952. godine sazvan je Šesti kongres KPJ na kojem se kritizirao staljinistički koncept i politika. Sudionici kongresa su zaključili da je uvođenje radničkog samoupravljanja pripomoglo demokratizaciji i daljnjem distanciranju od Sovjetskog Saveza. Također, odlučeno je i da KPJ promjeni ime u Savez komunista

³¹ I. Goldstein: *Hrvatska povijest*, str. 301, 313

³² I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 345

³³ I. Banac: *Sa Staljinom protiv Tita*, Globus, New York, 1988., str. 19

³⁴ I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 446

³⁵ H. Matković: *Povijest Jugoslavije*, str. 305, 306

Jugoslavije (SKJ).³⁶ Sve te promjene vodile su decentralizaciji državnog sustava i nastanku socijalističke demokracije, ali opet samo proklamirane. U smislu liberalno-demokratskih principa, država je i dalje bila potpuno nedemokratska. Time je završilo razdoblje u kojem se Jugoslaviju po mnogočemu moglo karakterizirati totalitarnom, premda sve do njenog raspada nekoliko desetljeća kasnije, komunisti nikad nisu napustili vladajuću poziciju u državi.

Dominacija i prevlast komunističke partije bile su popraćene snažnom promidžbom koja je opravdavala i hvalila mjere novog režima, zasjenjujući pritom proces likvidacije višestranačkog sustava. Snažna propaganda utjecala je na kompletnu svijest društva, usmjeravajući je na veličanje politike novog režima i marksističke ideologije. Na oblikovanje javnosti utjecalo se pomoću posebnih partijskih agitacijsko-promidžbenih odjeljenja, čiji je naziv skraćeno bio agitprop. Zadaća aparata agitpropa bilo je ideološko uzdizanje partijskog članstva i politički odgoj „narodnih masa“, a imao je i nadzor nad područjem kulturne djelatnosti.³⁷ Naglašavala se važnost oslobođenja od klasnog ugnjetavanja, što je stvaralo osjećaj straha kod građana s određenim materijalnim dobrima, te nelagode zbog njihovih deklaracija kao pripadnika buržoazije. Na novi su se način tumačili određeni nacionalni događaji i ličnosti iz prošlosti i mijenjala su se nacionalna imena nekih kulturnih institucija. Neprestano se govorilo protiv kapitalističkog sustava i nacionalizma, a promovirala se nova ideologija i socijalistički poredak koji donosi pravdu i jednakost svih članova društvene zajednice, a time se u stvarnosti opravdavala uspostava partijske diktature.³⁸

3.1.2. Kult ličnosti vođe

Tito je za vrijeme rata bio poznat kao vrsni vojskovođa. Bio je borac protiv fašizma, zalagao se za slobodu, bratstvo i jedinstvo i zbog toga su ga njegovi sljedbenici poštovali. Nakon rata i kroz nekoliko godina provedenih na vlasti, Tito je prerastao u nedodirljivu ikonu, a proces jačanja njegove karizme traje od samog početka uspostave komunističke vlasti. Uz stečenu slavu i omiljenost među narodom, kod Tita raste želja za bogatstvom i luksuzom što se u potpunosti kosi s socijalističkim idealima jednakosti.³⁹ No, Titov propagandni aparat mu je omogućio da uvijek u javnosti bude prikazan kao nepogrešivi vođa prema kojem se odnosilo s velikim strahopoštovanjem. Volio se prikazivati kao obiteljski čovjek, putujući često sa svojom suprugom Jovankom. Njegov rođendan je postao državni praznik. Uvijek je spremno pozdravljao jugoslavensku omladinu i pionire, čime je želio iskazati svoju brigu za najmlađe. U njegovu čast su se organizirale razne manifestacije i sletovi. Mnoge ustanove, gradovi i ulice nosile su ime maršala Tita. U svakoj republici FNRJ bio je jedan grad prozvan njegovim imenom. Isključivo za njegov boravak su se gradile i uređivale rezidencije diljem Jugoslavije. U političkom smislu, Tito je držao apsolutno nadmoćnu poziciju u državi i u svemu u zemlji je on odlučivao. O Titovom utjecaju i statusu svjedoče i mnogi slučajevi koji su znali

³⁶ I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 473

³⁷ M. Najbar-Agičić: *Kultura, znanost, ideologija*, Matica hrvatska, Zagreb, 2013., str. 32

³⁸ H. Matković: *Povijest Jugoslavije*, str. 282

³⁹ I. Goldstein: *Hrvatska povijest*, str. 301

rezultirati višegodišnjim zatvorskim kaznama, ako bi netko nesmotreno govorio ili djelovao protiv njega.⁴⁰

3.1.3. Objektivni neprijatelj

Partija je razlikovala i drugačije postupala s narodnim neprijateljem i s klasnim neprijateljem. Pod narodne neprijatelje podrazumijevali su sve okupatore i domaće izdajnike. Obračun s njima je bio surov i komunisti su ih najčešće likvidirali bez sudskih presuda. Ipak, kako bi u narodu ostali prikazani u dobrom svjetlu, pred sud su izveli neke čelnike grupacija, ministre i generale.⁴¹ Pod klasne neprijatelje se uglavnom ubrajala buržoazija ili klerikalci tj. pripadnici starog građanskog pokreta. Mnogi od njih su bili etiketirani kao ustaše, premda nikad nisu to ni bili. Njima su oduzimana imanja i nekretnine, a bilo je i slučajeva u kojima kler, svećenici i redovnici nisu bili pošteđeni ubijanja pod izlikom tzv. obračunavanja s narodnim neprijateljem. Osobito se loše postupalo s Katoličkom crkvom zato što je dio njenog klera navodno ili stvarno surađivao s ustašama, te se oštro kosio s ideologijom nove vlasti.⁴² Kod sudskih postupaka, jugoslavenski komunisti nisu optuživali samo političare starih političkih stranaka, nego čak i neke koji su surađivali s partizanima, i koji su bili dio same Titove vlasti. Ipak, među poznatijim sudskim postupcima bio je onaj iz listopada 1946. protiv crkvenog dostojanstvenika i zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca.⁴³ Stepinac je osuđen na 16 godina zatvora i prisilnog rada zbog neutemeljenih optužbi za suradnju s ustašama i Nijemcima. Optužba se temeljila na nepotvrđenim prijavama i svjedočenjima, te nije bilo dostatne dokumentacije koja bi potvrdila njegovu krivnju. Jedini jasan zaključak je da je Stepinac bio unaprijed osuđen. Umro je 1962. u rodnom selu Krašić. 1998. godine papa Ivan Pavao II. ga je proglasio blaženikom Katoličke crkve.⁴⁴

⁴⁰ I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 489

⁴¹ H. Matković: *Povijest Jugoslavije*, str. 284

⁴² I. Goldstein: *Hrvatska povijest*, str. 306

⁴³ I. Banac: *Sa Staljinom protiv Tita*, str. 33

⁴⁴ G. Miljan, I. Miškulin: *Povijest 4*, str. 209

Slika 2.2. Suđenje Alojziju Stepincu, <http://www.vecernji.hr/media/slika/7/30279.jpg>, pristupljeno 24. 09. 2015.

3.1.3.1. Masovni progoni/teror: Bleiburg i Križni put

Nakon konačne pobjede, partizani su osjećali strahovitu želju za odmazdom i za osvetu okupatoru. Rezultat toga bili su zločini nošeni na krilima tzv. klasne borbe nakon pobjede revolucije. Najtežim činovima tih partizanskih nedjela smatraju se Bleiburg i Križni put.⁴⁵

Prvih dana nakon dolaska partizanskih jedinica u Zagreb, preostale vlasti NDH zajedno s civilima krenuli su na dug i mukotrpan put prema Austriji gdje su se nadali predati Britancima od kojih su očekivali lakšu kaznu nego od partizana. Ostalim ustašama, domobranima i vojnicima put je bio naređen. Koloni se pridružio i velik broj njemačkih vojnika. Točan broj ljudi u koloni nije točno poznat (dijelom zbog tog što su komunističke vlasti šutjele o tom), a procjene idu do 130 000 ljudi. Oni koji su uspjeli doći do austrijskog Bleiburga nisu bili primljeni od strane britanske vojske zbog britanskog sporazuma s jugoslavenskim jedinicama o neprimanju izbjeglica. Jugoslavenske trupe su pomno isplanirale cijeli put i zarobljenici su bili samo u njihovim rukama. Partizani su zarobili i odveli u zatvore i logore na tisuće ljudi, a neki su pobijeni. Preživjeli su se raštrkali u svim smjerovima po čitavoj Jugoslaviji. Predviđa se da je ukupno tokom cijelog puta, te na njegovom završetku poginulo oko 30 i 40 tisuća domobrana i ustaša.⁴⁶

Slika 2.1. Križni put, <http://kamenjar.com/wp-content/uploads/2015/04/bleiburg-kri%C5%BEni-put-kamenjar.jpg>, pristupljeno 23. 09. 2015.

⁴⁵ I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 369

⁴⁶ I. Goldstein: *Hrvatska povijest*, str. 305

3.1.3.2. Goli otok

Nakon odbacivanja optužbi KPJ na Rezoluciju informbiroa, Staljin je odlučio maknuti Tita s vlasti u Jugoslaviji računajući na potporu kominformovaca (ibeovaca) u Jugoslaviji. Iako je velik broj članova KPJ bio pristaša Rezolucije, na Staljinovo iznenađenje većina je ostala lojalna Titu. S tim što je imao većinu u stranci uz sebe, Tito je provodio čvrstu policijsku represiju i prema ibeovcima je postupao kao prema neprijatelju socijalističkog napretka.⁴⁷ Bili su tretirani kao sovjetski špijuni, te izdajnici jugoslavenske revolucije i zbog toga je postupak prema njima bio vrlo oštar. Otvoren je i poseban koncentracijski logor za ibeovce, bila je to kaznionica na Golom otoku koja je postala simbol komunističke represije. Na njemu je bilo zatočeno više od 15 tisuća osoba, a preko 400 njih nije preživjelo zatočeništvo. Desetak ih je ubijeno, mnogi su umrli od bolesti, iznemoglosti i mučenja, a neki su počinili samoubojstvo.⁴⁸ Jugoslavenski partijski vrh je iskoristio sukob sa Staljinom i za obračun s nekim političkim protivnicima, pa je tako za suradnju sa SSSR-om optužen Andrija Hebrang, nekadašnji sekretar Centralnog komiteta KPH. Ubijen je 1949. godine, a ostao je zapamćen kao jedan od simbola teškog položaja Hrvatske u Jugoslaviji.⁴⁹

3.1.4 Policijska država i teror

Već krajem rata ukinute su republičke armije i stvorila se jedinstvena jugoslavenska armija (JA), što je ujedno i dodatno pojačalo centralizaciju državne vlasti. Vojska se time i odvojila od kontrole Narodne skupštine i mogla je funkcionirati kao samostalna jedinica. Nadzor i kontrolu nad njom je imala jedino Partija koja je u svim postrojbama imala svoje organizacije. Pobjedom i osiguravanjem KPJ kao vodeće političke opcije u državi, uslijedilo je uspostavljanje socijalizma kao „prve etape na putu prema komunizmu.“ KPJ je time konačno stekla čvrstu vojnu i političku vlast koja joj je omogućila dominaciju i kontrolu nad svim sferama života i progone političkih protivnika.⁵⁰ Tito je uspostavio niz državnih aparata poput OZNE (Odjeljenje zaštite naroda) i KNOJ (Korpus narodne obrane Jugoslavije) koje su služile kako bi brinule o unutrašnjoj sigurnosti, prikupljanju informacija o neprijateljima i potencijalnim neprijateljima i čuvanju državne granice. Međutim ono što su zapravo radile bila su hapšenja i oduzimanje imovina, a prema samim Titovim riječima svrha OZNA-e je da *utjera strah u kosti onima koji ne vole ovakvu Jugoslaviju.*⁵¹

3.1.5. Položaj novinstva

Nakon raspada NDH, u FNRJ su dominaciju na medijskoj sceni postigli listovi koji su svoje početke imali u NOP-u, ali usprkos tome politika prema novinstvu je i dalje ostala u mnogočemu ista, u usporedbi s prijašnjim režimom. Uveden je sovjetski model kako na području kulture i znanosti, tako i u medijima. To je značilo da novinstvo i dalje ne može biti slobodno u svom djelovanju, a od novinara se tražilo da rade u korist sustava.

⁴⁷ I. Banac: *Sa Staljinom protiv Tita*, str. 229

⁴⁸ I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 453

⁴⁹ I. Goldstein: *Hrvatska povijest*, str. 320

⁵⁰ H. Matković: *Povijest Jugoslavije*, str. 280, 288

⁵¹ I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 345

Prve partizanske novine pojavile su se u siječnju 1942., na oslobođenim područjima. Njihov značaj bio je prije svega u tome što su one bile dokaz organiziranosti partizanskog pokreta.⁵² Jačanjem antifašističkog pokreta nastali su centralni hrvatski listovi koje je izdavala KPJ, Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta i ZAVNOH. Najznačajniji su bili *Vjesnik* i *Naprijed*, pa zatim *Omladinski borac*, *Pionir*, *Žena u borbi*, a od vojnih listova su se isticali *Partizan* i *Narodni vojnik*. Dolaskom partizana na vlast obustavljeni su svi listovi iz vremena NDH, a premoć su stekli listovi koji su imali korijene iz NOP-a. Mnogi novinari iz NDH su u proljeće 1945. nastradali od partizanske odmazde, te su bili smatrani ratnim zločincima. *Vjesnik* je od 12. svibnja 1945. postao dnevnik i jezgra najvećega hrvatskog novinskog poduzeća. Od tada kontinuirano izlazi različitim intenzitetom. U prvim izdanjima u njemu je mnogo bilo pisano o ustaškom teroru i zločinima, noseći na zaglavlju lista krilaticu *Smrt fašizmu-sloboda narodu*. Nešto kasnije je postao glasilo Narodnog fronta Hrvatske. Glavni i odgovorni urednik bio je Šerif Šehović, ali kasnije su se urednici često izmjenjivali. *Naprijed* je bio politički tjednik i glasilo KPH. Izdavao ga je Agitprop Centralnog komiteta KPH. Također je često mijenjao uredništvo, a odgovornost za list imao je Karlo Mrazović. *Naprijed* je bio važan u poslijeratnom razvoju hrvatskog novinstva jer je igrao veliku propagandističko-agitacijsku ulogu. Svrstavao se na stranu pristalica reformi unutar Partije i svojim je pisanjem došao u sukob s KPJ i KPH. Sve češće je bio kritiziran s vrha Partije i u konačnici je takvo stanje dovelo do njegova gašenja, a urednicima je zabranjeno bavljenje novinarskom profesijom (1954.). Bilo je onemogućeno djelovanje katoličkog tiska koji je bio na udaru Agitpropa i kao rezultat toga, bio mu je uskraćivan papir i dolazilo je do konfiskacija tiskarskih strojeva. Odlučujuću ulogu u tisku imala je uprava Agitpropa. Novinstvo je bilo dio sustava partijske propagande i element sustava preodgoja građana sve do šestog kongresa KPJ 1952. godine, kad dolazi do popuštanja partijske stege nad novinstvom i krize agitpropovskoga novinarstva.⁵³

⁵² I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, str. 293

⁵³ B. Novak: *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, str. 409, 432, 463, 467, 477, 482, 495

4. Zaključak

Dvadeseto stoljeće se smatra jednim od najburnijih razdoblja u ljudskoj povijesti uopće, koje je obilježeno dvama svjetskim ratovima. Nedvojbeno je ostavilo brojne posljedice u mnogim zemljama, kako u svakodnevnom životu građana, tako i na političkoj sceni. Hrvatska država nije bila iznimka, upravo suprotno, zbog njezine geopolitičke pozicije, našla se u unakrsnoj vatri između više rastućih novonastalih političkih poredaka, ali ono što je tu bitno i što je bila tema ovog rada, jest to da su neki od tih poredaka koji su zavladaali u Hrvatskoj tijekom i nakon Drugog svjetskog rata imali uzor u totalitarnim režimima velikih sila: Trećeg Reicha i SSSR-a.

Prvi od njih bio je ustaški pokret na čelu s poglavnikom Antom Pavelićem. Temeljni postulat ustaške ideologije bila je superiornost Hrvata i hrvatstva naspram ostalih naroda prema uzoru na nacizam i prema tome su uz pomoć Nijemaca ustaše i osnovale svoju državu. U NDH je vladao jednostranački sustav, neograničena moć je bila u rukama Pavelića i njegovih ustaša. U kratkom vremenu svoje vladavine, ustaše su uveli rasne zakone, progonili neprijatelje na temelju njihove narodnosti ili vjere i otvarali koncentracijske logore u kojima su ubijeni deseci tisuća ljudi. Provedba vlasti bila je gotovo identična nacističkoj u Trećem Reichu, a ustaše su u provođenju programskih načela svoje stranke nekad koristili i okrutnije načine od nacista, posebice kod provođenja diskriminacijske rasne politike.

Takva radikalna i iznenadna promjena vlasti uzrokovala je s druge strane brojna nezadovoljstva na području Jugoslavije pa su tijekom rata ojačali antifašistički pokreti. Najutjecajniji su bili Titovi partizani koji su se snažno odupirali Nijemcima i ustašama u želji za stvaranjem novog komunističkog poretka. Na kraju rata i raspadom NDH, partizani su preuzeli vlast i stvorili novu državu, FNRJ. Jugoslavenski socijalistički sustav se formalno zalagao za sovjetske ideale besklasnog društva, bratstva i jedinstva i jednakosti, ali umjesto toga uveden je sustav temeljen na diktaturi jedne partije. Posljedice takve politike bili su progoni političkih protivnika, diskriminacija Crkve, oduzimanja imovine, stoke, žita i materijalnih dobara. Upravo suprotno od njihovih proklamiranih govora o demokraciji, vladao je centralizam partijskog vrha i Tita, koji su odlučivali o svim bitnim pitanjima u državi.

Uspoređujući dva režima, oba je karakterizirao jednostranački sustav, najteži oblici obračunavanja s političkim i ideološkim neprijateljima, zatim dobro organizirani sustavi širenja propagande i kontrola medija. Možemo zaključiti da ih ta obilježja određuju kao totalitarne režime, iako oni nikad nisu dosegli tu razinu moći i kontrole koju su imali veliki totalitaristički režimi 20. stoljeća: njemački nacizam i sovjetski komunizam. Spoznaja o tome jest i danas važna. Kao dokaz toj tvrdnji može poslužiti prijedlog novoizabranog predsjednika sabora Željka Reinera da preimenuje Hrvatski sabor u „državni“, kakav mu je bio naziv za vrijeme NDH, zatim stalne kontroverze vezane za hrvatskog glazbenika Marka Perkovića Thompsona, za kojeg se tvrdi da mu neki tekstovi sadrže ustaške motive ili teze o tome da bi Socijaldemokratska partija Hrvatske kao sljednik Saveza komunista Hrvatske trebala odgovarati za zločine koje su počinile OZNA i UDBA. To su samo neki primjeri koji dokazuju da su totalitarni režimi koji su bili prisutni u Hrvatskoj u 20. stoljeću itekako još

uvijek dio današnjice, a odnos prema njima ima veliku ulogu u kreiranju vodećih političkih opcija kakve danas poznajemo u Republici Hrvatskoj.

U Koprivnici, 16.2.2016., Vjekoslav Ban

5. Literatura

- [1] <http://www.hrleksikon.info/definicija/totalitarizam.html>, dostupno 26. 09. 2015.
- [2] <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>, dostupno 26. 09. 2015.
- [3] <http://www.britannica.com/topic/totalitarianism>, dostupno 26. 09. 2015.
- [4] <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61903>, dostupno 25. 09. 2015.
- [5] C. Leforte: Pojam totalitarizma, *Politička misao*, 2011., broj 3., str. 211, dostupno preko Hrčka 25.09.2015.
- [6] I. Goldstein: *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003.
- [7] G. Miljan, I. Miškulin: *Povijest 4*, Profil, Zagreb, 2009.
- [8] I. Perić: *Hrvatska u socijalističkoj Jugoslaviji*, Dom i svijet, Zagreb, 2006.
- [9] I. Goldstein: *Hrvatska 1918-2008.*, EPH Liber, Zagreb, 2008.
- [10] <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sjecanje-na-zrtve-jasenovca>, dostupno 28.09.2015.
- [11] B. Novak: *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- [12] H. Matković: *Povijest Jugoslavije*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 1998.
- [13] I. Banac: *Sa Staljinom protiv Tita*, Globus, New York, 1988.
- [14] M. Najbar-Agičić: *Kultura, znanost, ideologija*, Matica hrvatska, Zagreb, 2013.